

nepoznatih leksikografa zaslužnih za razvoj hrvatskog stručnog nazivlja. Provjerom se starijih rječnika revidiraju spoznaje o nastanku naziva i pomiču granice u starija razdoblja. Tako npr. *Akademijin rječnik* navodi prvu potvrdu riječi *parobrod* u Šulekovu rječniku. Ova nam knjiga otkriva da je ta riječ uvrštena već u Mikočevu rječniku. S druge strane, o Šulekovu se prinosu hrvatskom leksiku uglavnom govori s polazišta njegovih rječnika, ova pak knjiga pokazuje da su tri knjige Šulekove fizike poslužile Boži Babiću pri pisanju *Mladoga mornara*,

dakle posredno pri normiranju pomorskog nazivlja. Sve to dokazuje da je za spoznavanje razvoja hrvatskog leksika potrebno poznavanje starijih rječnika. Ova knjiga pokazuje kako se može istraživati povijest drugih terminoloških sustava.

Osim toga, ova knjiga doprinosi tome da se od zaborava otrgnu nazivi vezani uz jedranje i načine plovidbe koje su suvremeni tehnički napredak brodogradnje i novi način prijevoza smjestili u povijest.

Marija Turk

PRVI SLAVONSKI PRAVOPIS

Antun Mandić, UPUTJENJE K' SLAVONSKOMU PRAVOPIŠANJU ZA POTREBU NARODNIEH UCSIONICAH U KRALJESTVU SLAVONIE 1779.,

(prettisak), pogovor Ana Pintarić, Matica hrvatska Osijek, Osijek, 1998.

Drugu je polovicu 18. stoljeća u povijesti hrvatskoga jezika obilježila i živa djelatnost slavonskih jezikoslovaca. Njihova je djelatnost bila odraz općih težnji za standardizacijom književnoga jezika i za pojednostavljenjem i unifikacijom grafije i pravopisa. Tako su u tome razdoblju slavonski jezikoslovci objavili čak tri gramatike (Blaž Tadijanović: *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, 1761.; Matija Antun Reljković: *Nova slavonska i nimačka gramatika*, 1767.; Marijan Lanosović: *Neue Einleitung zur slawonischen Sprache*, 1778.), a aktivno su sudjelovali i u

rješavanju pravopisnih i grafijskih problema.

Poznata je činjenica da je grafijska situacija u Hrvatskoj u to vrijeme bila vrlo složena. Pismena je komunikacija među tradicionalnim hrvatskim pokrajinama bila otežana zbog međusobno neujednačenih grafijskih sustava. Koncem 18. stoljeća sve je raširenije mišljenje da je od nekoliko postojećih grafijskih sustava najpogodniji upravo slavonski kao svojevrsan prijelaz između sjevernoga i južnoga grafijskoga tipa. Potvrđuje to i rad jezične komisije koju je 1783. godine sazvao car Josip II. kako bi pojednostavila i unificirala pravopis, a

koja je donijela odluku upravo u korist slavonskoga grafijskoga sustava. Predsjednik je te komisije bio budući đakovački biskup Antun Mandić. Tek je prije dvadesetak godina znanstvenoj javnosti Antun Mandić otkriven i kao autor prvoga slavonskoga pravopisa i od tada polako zauzima svoje mjesto i u povijesti hrvatskoga jezika. Zanimanje je za Antuna Mandića i njegov pravopis kulminiralo 1998. godine kada je osječki ogranak Matice hrvatske objavio pretisak njegova *Uputjenja k' slavonskomu Pravopisanju za Potrebu narodnieh Ucsionich u Kraljestvu Slavonie* iz 1779. godine (dalje u tekstu: *Uputjenje*) s popratnom studijom dr. sc. **Ane Pintarić**.

Knjigu koju ovom prigodom predstavljamo čine dva dijela. U prvome je pretisak *Uputjenja*, a u drugome, pod naslovom *Antun Mandić i Uputjenje k' slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionich u Kraljestvu Slavonie 1779.*, njegova analiza. Pravopis je i njegova autora predstavila Ana Pintarić pa ćemo se na tome dijelu knjige najviše i zadržati.

Ana je Pintarić svome bavljenju Antunom Mandićem i njegovim *Uputjenjem* postavila nekoliko ciljeva: predstaviti Antuna Mandića; prikazati sadržaj pravopisa i odrediti njegovo mjesto u slavonskoj pravopisnoj građi koncem 18. stoljeća; upozoriti na Mandićevu ulogu u prosvjetnoj djelatnosti u Slavoniji u 18. stoljeću. Naglasimo odmah da je autorica ovim radom postigla i više, jer je analizu zasnovala na pristupu A. Mandiću i njegovu *Uputjenju* u kontekstu slavonske, ali i šire hrvatske grafijske i pravopisne situacije u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća.

Na početku pogovora autorica sažeto i pregledno iznosi osnovne podatke iz Mandićeva životopisa. Posebno ističe njegovu funkciju nadzornika narodnih učionica za kraljevine Slavoniju i Hrvatsku, zatim njegove zasluge za uvođenje slavonskoga pravopisa u škole, predsjedavanje komisijom za izradu jedinstvenoga hrvatskoga pravopisa, ulogu utemeljitelja Bogoslovnoga sjemeništa s filozofskim fakultetom, i naravno, čast đakovačkoga biskupa kojim je postao 1806. godine. Svi ga njegovi biografi, ističe autorica, cijene kao izuzetno učena, sposobna i marljiva čovjeka. U nastavku se Ana Pintarić bavi A. Mandićem kao autorom prvoga slavonskoga pravopisa. Zanimljivo je koliko je vremena trebalo da se A. Mandiću prizna autorstvo *Uputjenja*. Naime, u samome *Uputjenju* nigdje ne piše ime autora pa je utvrđivanje autorstva bilo dugotrajno i teško. Na temelju detaljno proučene literature autorica usustavljuje trag zapisa o A. Mandiću kao autoru *Uputjenja*, i to od prvih navoda (1902. godine), sve do 1973. kada na njega ponovno upozorava Zlatko Vince i do najnovijega vremena kada je konačno potvrđeno Mandićevo autorstvo. Da bi utvrdila ulogu *Uputjenja* u slavonskoj pravopisnoj građi 18. stoljeća, A. Pintarić opisuje i stanje školstva u Slavoniji u tome razdoblju. Naime, otvaranje je dvojezičnih škola za vrijeme vlade Marije Terezije i Josipa II. otvorilo i mogućnost širenja pismenosti na hrvatskome jeziku. No, udžbenika na hrvatskome jeziku nije bilo, a nije postojala ni jedinstvena grafija ni pravopis kojima bi se knjige pisale. Antun je Mandić očito bio svjestan povijesne prilike za hrvatski jezik te se

prihvatio izrade pravopisa. A. Pintarić utvrđuje da je A. Mandić "proučio grafiju književnih djela i povijest hrvatskoga jezika, te na toj osnovi normirao slavonsku grafiju i pravopis" (str. 75). Godine 1779. objavljeno je *Uputjenje* i taj događaj autorica ocjenjuje "ravnim trenutku objelodanjivanja Gajeve *Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja 1830.*" (str. 113). Značenje je *Uputjenja* koncem 18. stoljeća višestruko: službeni je pravopis u Kraljevini Slavoniji; obvezatni je udžbenik u narodnim školama za dvojezičnu nastavu; utječe na pravopis i izvan Slavonije (prihvaća ga Ličanin Joso Krmpotić, a Dubrovčanin Joakim Stulli svoj rječnik prerađuje prema slavonskoj grafiji). O važnosti *Uputjenja* svjedoči i objavljivanje njegova drugoga izdanja 1810. godine. A. Pintarić usporedila je oba izdanja te utvrdila da je drugo dosljedno ikavizirano, s nešto većim brojem stranica i s nekoliko izmjena u grafiji, dok su oba izdanja ustrojena na isti način. Analiza se *Uputjenja* u njezinu radu temelji na prvome izdanju iz 1779. godine.

Uputjenje je pisano dvojezično, i to tako da je na lijevoj stranici tekst na hrvatskome jeziku, a na desnoj na njemačkome. Građa je podijeljena na poglavlja koja se dijele na *Oddilenja*, a iznesena je deduktivnom metodom. Svaka je pravopisna norma potkrijepljena primjerima i izuzecima od pravila. U tekstu su *Uputjenja* posebno zanimljivi jezikoslovni nazivi koje je A. Mandić koristio. One najčešće autorica je zabilježila u malom rječniku nazivlja koji sadrži u prvome stupcu današnji naziv, a u drugome Mandićev (npr. glagol - *Riecs*

vrimenita, imenice - *Poglavite Riecsi*, naglasak - *Nadslovak*, osnovna riječ - *Riecs temeljita*). Ostali su nazivi zabilježeni i objašnjeni suvremenim nazivljem u samome tekstu analize i šteta je što i oni nisu uključeni u rječnik nazivlja. Mandićeve je nazive A. Pintarić usporedila i s Reljkovićevima, čime je dala zanimljive podatke i o hrvatskome jezikoslovnome nazivlju u Slavoniji u 18. stoljeću.

Već je spomenuto da je *Uputjenje* analizirano u kontekstu jezičnih i pravopisnih problema u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća u Slavoniji, ali i u ostalim dijelovima Hrvatske. Grafiju je i pravopisne norme koje predlaže *Uputjenje* A. Pintarić usporedila s grafijom i pravopisom nekih djela slavonske književnosti iz druge polovice 18. stoljeća, sa Stullijevim *Rjecsosloxjem*, Reljkovićevom *Novom slavonskom i nimačkom gramatikom* i Gajevim člankom *Pravopisz* iz 1835. godine. Tako je usporednom metodom utvrdila osnovu na kojoj je A. Mandić gradio pravopisne i grafijske norme, ali i dokazala da je njegov pravopis "živio u slavonskoj književnosti u 18. stoljeću" (str. 113). Rezultat je ovakve analize ne samo prikaz Mandićevih grafijskih rješenja, nego i prikaz slavonske grafije prije *Uputjenja* i nakon njegova objavljivanja. Ovom se prigodom nećemo zadržavati na pojedinačnim Mandićevim grafijskim rješenjima. Izdvojimo samo zaključak da "Mandić u *Uputjenju* nije stvorio nova slova, nego je normirao postojeća na osnovi slavonskih književnih djela i gramatika" (str. 113), i to tako da je postojeću grafiju znatno pojednostavio. Pri tome se, tvrdi A. Pintarić, u velikoj

mjeri oslanjao na grafiju Jerolima Lipovčića i Reljkovićevevu Novu slavonsku i nimačku gramatiku.

Uputjenje je autorica predstavila slijedeći njegov sadržaj. Analizirala je sva Mandićeva pravila koja su u *Uputjenju* organizirana u tri poglavlja. Njima se propisuje:

1. pravilno pisanje slova (*Od Priftojnoga Potribovanja Slovah kod Upisivanja Slovkih i Riećih.*)

2. pravilno rastavljanje riječi na slogove (*Od priftojnoga Razdilenja Riećih na Slovke.*)

3. pravilna uporaba pravopisnih i rečeničnih znakova (*Od pravoga Potribovanja Zlamenjah Razlike.*)

U prvome je poglavlju u pet *Oddilenja*, navodi autorica, A. Mandić normirao pisanje velikoga slova, odnos nekih fonema i grafema, udvajanje slova, pisanje potrebnih i izostavljanje suvišnih slova te uređenje slova. Zadržimo se samo na nekim pravilima. A. Mandić propisuje da se veliko slovo piše na početku rečenice ili stiha, iza točke, upitnika i uskličnika te u upravnome govoru iza dvotočja. Velikim se slovom pišu sve imenice (po uzoru na njemački jezik) i poimeničene riječi te riječi koje zamjenjuju osobne imenice. U pisanju je velikoga slova, utvrđuje A. Pintarić, A. Mandić slijedio norme M. A. Reljkovića iz *Nove slavonske i nimačke gramatike*, a oblikovao je pravila koja su slavonski pisci, osim pravila o pisanju svih imenica velikim slovom, u velikoj mjeri prihvatili. A. Mandić je u *Uputjenju* progovorio i o homonimima. Smatrao ih je, tvrdi autorica, vrlo važnim dijelom slavonskoga jezika pa ih je organizirao i

u poseban rječnik homonima naslovljen *Popisanje nikojih Riećih, koje u Glafu slicne, jesu, alli nje u Pišanuju razlucjiti valja*, kojima *Uputjenje* i završava. Njihovo je značenje opisivao (npr. *Dúg*, valja platiti; *dug*, Xivot; *Dúga* čuvajje; *Duga* u zraku; *Dugga* na Sudu), a za razlikovanje homonima koristio je udvajanje suglasnika i naglasne znakove.

U nastavku je prvoga poglavlja A. Mandić normirao bilježenje refleksa jata i pisanje nestegnute dvovokalne sekvencije **-ao** nakon vokalizacije finalnoga slogovnog **-l** na dočetu jednine muškoga roda radnoga pridjeva, a upozorio je i na razlikovnu ulogu fonema /b/ i /p/, /d/ i /t/, /f/ i /v/, /g/ i /k/. Grafijski je razlučio i foneme /c/, /č/, /ć/ te /s/, /š/, /ž/. Samoglasnici se prema *Uputjenju* nikada ne udvajaju, osim u stranim riječima. Ne udvajaju se ni suglasnici c, h, j, v, z, ž. Ostali se suglasnici (b, d, f, g, k, l, m, n, p, r, s, t) mogu udvojiti i tada imaju razlikovnu ulogu. U četvrtome je dijelu prvoga poglavlja A. Mandić propisao da se "*Nijedno Slovo izpuštiti nevalja, koje se u dobromu Izgovaranju csuje*" (str. 36) i da "*Nijedno Slovo u Pismo prinieti nevalja, koje se neizgovara, illi u Produljenju necfuje*" (str. 38). U petome je dijelu prvoga poglavlja propisano da se slova moraju pisati onim redom kojim se i izgovaraju (!).

U drugome je poglavlju A. Mandić u nekoliko pravila propisao rastavljanje riječi na slogove, a u trećemu uporabu različitih pravopisnih i rečeničnih znakova. Antun Mandić ih naziva *Zlamenja Razlike* i određuje njihovu uporabu: I. *Kod Slovkih* (kod slogova), II. *Kod Riećih* (kod riječi) i III. *Kod Izrekah*

(kod rečenica). U prvoj su skupini naglasci (*Nadslovci*). Propisuje se uporaba triju naglasaka: oštroga (´), teškoga (˘) i nadkrivenoga (ˆ), a A. Pintarić ističe da je u oblikovanju naglasnih pravila A. Mandić slijedio Reljkoviće. *Zlamenja razlike kod Riecfih* su: *Zlamenje Okratjenja illiti Apofstrof* (ˆ) kojim se obilježava ispušteni samoglasnik, *Zlamenje Razfavljenja* (ˆ) koje se bilježi u stranim riječima između dvaju samoglasnika i *Zlamenje Razdilenja* (-) koje pokazuje da se riječ prenosi u sljedeći red i kojim se riječi rastavljaju na slogove. U trećoj je skupini znakova A. Mandić propisao uporabu: zareza (*Zarezah, illiti Komma*), točke sa zarezom (*zarezna Dioka*), dvotočja (*dvostruka dioka*), točke (*svershna Dioka, illi Punktum*), zagrada (*Zlamenje Umishanja*), paragrafa (*Zlamenje Odriza illiti Paragraph*), upitnika (*Zlamenje Pitanja*), uskličnika (*Zlamenje Izvikanja*), navodnika (*Zlamenje Navadjanja*), zvjezdice (*Zlamenje Biljexenja*) i crtice (*Zlamenje Pocsivanja, illi Priftajanja*). Svi Mandićevi pravopisni i rečenični znakovi, s nešto izmijenjenim nazivljem, vrijede i danas prema *Hrvatskomu pravopisu* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana

Moguša, zaključuje A. Pintarić.

Ne ulazeći u detaljno prikazivanje i prosuđivanje Mandićevih pravila, naglasimo još jednom način na koji ih je analizirala Ana Pintarić. Uspoređujući ih s već spomenutim slavonskim književnim i gramatičkim djelima, sa Stullijevim *Rjecsosloxjem* i Gajevim člankom *Pravopisz*, autorica je utvrdila sljedeće: na koga se ugledao Antun Mandić; u kolikoj su mjeri njegove prijedloge prihvatili drugi, ali i koliko su se pojedini autori razilazili u pojedinim rješenjima. Ovakav je pristup rezultirao ne samo prikazom Mandićeva *Uputjenja*, nego i širim pregledom grafijske i pravopisne situacije u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća u Slavoniji, ali i u ostalim dijelovima Hrvatske. Mandićevo je *Uputjenje* A. Pintarić motrila i s gledišta današnje pravopisne norme propisane *Hrvatskim pravopisom* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša, čime je istaknula kontinuitet hrvatske pravopisne tradicije. I u tome kontekstu, zaključuje autorica, *Uputjenje* "ima svoje mjesto u povijesti hrvatskoga jezika i školstva" (str. 114). Potvrđuje to i sam čin objavljivanja njegova pretiska koji je sada dostupan za nove jezikoslovne prosudbe.

Sanja Holjevac

IŠČITAVANJE MIJENA; OTVARANJE VIDIKA

Marina Kovačević, POETIKA MIJENA

Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1998.

Književnoznanstveno djelo Marine Kovačević *Poetika mijena* tematizira probleme poetičkog određenja

suvremenog hrvatskog pjesništva. Fokus je autorice primarno na posljednjim trima decenijama dvadesetog vijeka, koji se